

I. A TÖRTÉNETI ERDÉLYTŐL A JELENKORI ERDÉLYIG

Erdély, Ardeal, Transilvania, Siebenbürgen: egy kisországnyi földrajzi táj Románia Szocialista Köztársaságban. Magyar, román, német neve annak bizonyossága, hogy e tájat három népe: a magyar, a román és a német egyaránt sajátjának, hazájának vallja. Három nép közös hazája idestova ezer esztendő óta, s az ma is.

Földrajzi határait térképek nem jelöli, csak a historikusok tartják számon. De az 1920-ban történt hatalomváltás óta Erdély történelmileg kialakult határai nyugati irányban kitágultak. Azóta ugyanis három népének köznyelve, tudományos és szépirodalma, ennek nyomán pedig az európai földrajzi terminológia is gyakran Erdély néven foglalja össze a trianoni békeszerződés által Magyarországtól Romániához csatolt egész területet. Erdély új fogalom-meghatározását, amely egyre általánosabbá vált, tudomásul kell vennünk, függetlenül attól, hogy helyeseljük-e vagy sem. Kétségtelen, hogy ez sok zavar és félreértés forrása lehet, ami csak úgy küszöbölhető ki, ha mindig határozott utalás történik arra, vajon a *történeti Erdélyről*, vagy az új, tágabb értelmezésű Erdélyről van-e szó. Ez utóbbi megjelölésére a *jelenkori Erdélyt* véljük legkifejezőbbnek.¹

Tanulmányunkban a *jelenkori Erdély* népességtörténetét kíséreljük meg összefoglalni, nyomon követve – a történeti demográfia kutatási módszerének szem előtt tartásával – az e területen élő népesség számának és összetételének alakulását. Munkánkat megnehezíti, hogy ez a terület soha nem volt államigazgatási tájegység, s ma sem az. Ezért szükségesnek véljük, hogy ebben a bevezető részben vázlatosan áttekintsük azt a történelmi folyamatot, amely Erdély nevének keletkezésével, területi elhatárolásával kezdődött, majd politikai-közjogi státuszának változásain keresztül elvezetett az általunk *jelenkori Erdélynek* nevezett földrajzi tájegység létrejöttéig.

*

Erdély etimológiailag az archaikus magyar nyelvben erdő előtti, erdőn túli területet jelentő *erdő-elve* szóból származik. Ez az elnevezés onnan ered, hogy a 9. század végén a Kárpát-medencében megtelepedő magyarság a Duna-Tisza köze felől szállotta meg az erdővel borított Erdélyi-szigethegységtől keletre fekvő, a központi magyar tájszemlélet szerint tehát erdőn túli területeket. A szó eredeti értelme jut kifejezésre a középkori oklevelek Ultrasyvania, majd általánossá váló *Transsylvania* kifejezésében, mely a magyar „erdőn-túli” tükörfordítása. A román *Ardeal* szó a magyar Erdély románosított változata, ami arra utal, hogy keletkezése olyan időpontra tehető, amikor az Erdély elnevezés véglegessé vált és eredeti jelentése már elhomályosult. A román köznyelvben máig is használatos Ardeal helyett a román tudományos irodalom szívesebben használja a *Transilvania* megjelölést, ami a régi latin elnevezés egyszerűsített alakzata. Erdély magyar, latin és román nevének eredete tehát közös gyökérré vezethető vissza: mindenik erdőn-túli területet fejez ki.

Erdély német neve *Siebenbürgen*. A német elnevezés keletkezésére történészek és nyelvészek már régóta keresik a magyarázatot. Bár a kérdést tárgyaló tudományos irodalom újabb és újabb szempontokat vet fel, egyértelmű választ eddig még nem tudott adni. Az újabb történeti kutatások inkább azt a feltevést erősítik meg, hogy a Sieben-bürgen az Erdély területén a 11. században emelt hét ispáni várral (septem castra) függ össze. Az ország védelmének megerősítése lebegett a magyar királyok szeme előtt, amikor a 12. században megkezdték a később századoknak nevezett német népesség Erdélybe telepítését „ad retinendam Coronam”. Valószínű ugyanis, hogy e hét vár – Hunyad, Fehér, Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka Ds – védelmi erejének fejlesztésében, a várbeli szolgálatok ellátásában fontos feladatot kaptak az új telepések, amit az is alátámaszt, hogy e várak körül kialakult

városok, illetve a környező falvak népességében a német elem vagy annak emléke még századokkal később is fennmaradt.²

A történeti Erdély határai még a magyar államszervezés első századaiban kirajzolódtak, mint a királyi hatalomnak alárendelt államigazgatási egységet ölelve körül a magyar alföld keleti peremén emelkedő hegyektől a Kárpátok keleti és déli karéjáig terjedő 56 ezer km²-nyi területet. E földrajzi körülhatárolás azóta csaknem változatlanul érvényben maradt annak ellenére, hogy Erdély jogállása, népességének társadalmi-politikai szerkezete a századok során jelentős változásokon ment keresztül.

*

A 16. század közepéig Erdély a magyar királyság része. Tartományszerű jogállásának kialakulása az ország védelme szempontjából fontos helyzetével magyarázható. A 12. század óta a király által kinevezett erdélyi vajdák kormányozzák, akik kezében olyan igazgatási, igazságszolgáltatási és katonai hatalom összpontosul, hogy olykor a királyi tekintélyt is elhomályosítja. Erdély tartományi különállása sajátos közjogi szerkezetében is megnyilvánul. Itt a vármegyei szervezet – Magyarország egyéb részeitől eltérően – nem épült ki általánosan, érintetlenül hagyta a székely és a szász székerek autonóm területeit. Így alakult ki Erdély hármass rendi tagolódása, a középkori szóhasználat szerint a három egyenrangú rendi „nemzet” (natio): a vármegyei népesség, a székely és a szász nemzet, mindenik külön jogrenddel és sajátos szokásokkal, egymástól független önkormányzati szervekkel. A három rendi nemzet 1437-ben kötött „testvéri uniója” („unio trium nationum”) már arról tanúskodik, hogy – felismerve közös érdekeiket és nem remélhetvén segítséget a meggyengült királyi hatalomtól – a rendek vezetői közös erővel szervezik meg Erdély védelmét a lázadó parasztsággal és a török betörésekkel szemben.

A magyar királyok hatalma jó hat évszázadon át védte Erdélyt a külső veszedelem ellen, bekapcsolta a nyugati civilizáció vérkeringésébe, megteremtette a művelődés, gazdasági élet, ipar, kereskedelem fejlődésére kedvező belső biztonságot, ugyanakkor bölcs megértést tanúsított kiváltságokat élvező népei – a székelyek és a szászok – hagyományos életformájának ápolása iránt. A nemzetközi jogelvek szerint Erdélyt ebben a korban nem lehet „ország”-nak tekinteni. De hogy éppen „román ország” lett volna – miként ezt egy idő óta a román nemzeti történet szemléletben tükröződni látjuk – történelmileg is téves felfogás.³

*

Erdély csak a mohácsi csatát követően 1526-ban lejártszódtott nemzeti katasztrófa után szakadt el Magyarországtól. Ennek következményeként a középkori magyar birodalom három részre bomlott. Középső része az ország fővárosával, Budával együtt török hódoltság alá került, nyugati és északi részére a Habsburg házból származó királyok terjesztették ki hatalmukat, Erdély pedig önálló fejedelemség lett.

Az erdélyi fejedelemség hűbéri függését a török birodalomtól a portának fizetett rendszeres évi adó jelképezte. Ennek árán mentesült a török megszállástól, függetlenül alakíthatta belső politikai, gazdasági és kulturális életét, külpolitikai téren is viszonylagos cselekvési szabadságot élvezett. Erdély szuverén államiségének jegyei – laza hűbéri függése ellenére – világosan felismerhetők: a három rendi nemzet küldötteiből álló országgyűlés (diéta), az államfői hatalmat gyakorló fejedelem, akit az országgyűlés szabadon választott, önálló hadserege, saját pénzrendszere, valamint széles körű diplomáciai kapcsolatai. Akárhogy is ítéljük meg egyes fejedelmeinek egyéniségét és tetteit, el kell ismernünk, hogy híven őrizték és ápták Erdélyben az európai civilizáció hagyományait. Az iszlám világ tengerében szigetként emelkedett ki Erdély, egy miniatűr Európa maradt földrészünk keleti sarkában.

Erdély fejedelmei egyben urai voltak a magyar királyság időlegesen odacsatolt részeinek (Partes regni Hungariae adnexae). A korabeli latin oklevelek a fejedelmi címet követően

erre így utaltak: „Partium Hungariae regni Dominus”. Ezzel magyarázható, hogy a magyar történeti irodalom ezeket a részeket rendszerint *Partium* néven foglalja össze. Ezek területe a hatalmi viszonyoktól függően koronként változott.

*

Amikor a 17. század végén a Habsburg császár által szervezett seregek kiszorítják Magyarországot területéről a törököket, Erdélyt 1687-ben Lotharingiai Károly hadai szállják meg. Ezzel Erdély politikai státusában újabb változás következik be. A magyar országgyűlések hiába sürgetik visszacsatolását Magyarországhoz. A három rendi nemzet képviselőiből álló országgyűlés egyhangúlag Erdély önállósága mellett dönt, 1691-ben elfogadva a Diploma Leopoldinum-ot, amely másfél évszázadon át államéletének alapja. Lipót császár felveszi Erdély fejedelme címét, majd 1768-ban Mária Terézia Erdélyt nagyfejedelemség rangjára emeli. Erdélyt a császár nevében gubernátor kormányozza. Formailag tehát Erdély önálló állam, saját országgyűléssel, kormánnyal, jogrenddel. Valójában azonban csak elhanyagolt keleti provinciája a nagy Habsburg Birodalomnak.⁴

Ebben a korban lép a közélet terére a számbelileg megerősödött románság mint politikai tényező. A 18. század végére Erdély európai művelődésének talajából kiemelkedik az a román értelmiségi réteg, amely a dákoromán kontinuitás ihletében felébreszti a román nemzeti öntudatot. Ez az új, nagyjából még egyházi értelmiség 1790-ben fogalmazza meg első nevezetes beadványát a „Supplex Libellus Valachorum”-ot, melyben követeli, hogy a román nemzetet ismerjék el egyenjogú nemzetnek, s ezt a követelést azóta állandóan napirenden tartja. Nem nehéz felismerni, hogy ebben a nemzet mint etnikai fogalom jelentkezik, ami összeegyeztethetetlen a jogállapotot jelentő, etnikai hovatartozástól független „nemzet”-fogalommal. Kétségtelen tehát, hogy a románok követelése ellentétben állott a fennálló rendi alkotmánnyal, s így elegendő volt erre hivatkozni, hogy a nemesség, a székelyek és a szászok véleménykülönbség nélkül elutasítsák. A rendi társadalomszerkezet hierarchiájában a magyart, a székelyt vagy a szászt, ha jobbágy volt, éppen úgy nem tekintették rendi nemzethez tartozónak, mint a román jobbágyot. Amíg azonos származásúak, azonos nyelven beszélők között rendi válaszfalak emelkedtek, nem jöhettek létre a szó modern értelmében vett nemzetek. Reformokra, a jobbágyság felszabadítására, a rendi alkotmány helyébe a polgári jogegyenlőség elvén alapuló új alkotmány életbeléptetésére lett volna szükség, hogy az egyenlő szabadságjogokat élvező magyar, székely, román és szász valóságos nemzetekké tömörülhessenek. Csak szabad nemzetek szabad társulási elve biztosíthatta volna, a magyar-székely, a román és a német-szász nemzet teljes egyenlőségét, a három nyelv egyenjogúságát, hozhatta volna létre Erdély három etnikumának korszerű unióját.

Gyökeres reformok helyett a vita csupán a nyelvkérdésre korlátozódott. A három nyelv jogai körül 1841-ben kirobban szenvedélyes nyelvharc kiélezte a magyarok, szászok és románok ellentéteit. Nem lehetett már szemet hunyni afelett, hogy Erdély népességében a románok többségre jutottak. Jogosan követelheték tehát, hogy a kormányhivatalokat, melyeket eddig csaknem kizárólag magyarok és szászok töltöttek be, nagyobb mértékben nyissák meg az egyre gyarapodó román értelmiség előtt, és ismerjék el a román nyelv használatának jogát a hivatalos életben. A román kérelmek nem találtak megértésre: a magyarokat és szászokat egyaránt csak saját jogaik fenntartása, illetve kiterjesztése érdekelte. A nacionalista szenvedélyektől fűtött nyelvharcban higgadtabb és megértőbb hangot üt meg Stephan Ludwig Roth, aki 1842-ben kinyomtatott röpiratában (*Der Sprachkampf in Siebenbürgen*) elfogadja, hogy az országgyűlés tanácskozási nyelve a régi hagyományok alapján magyar legyen, de javasolja, hogy a törvényeket latinul, magyarul és németül adják ki, ugyanakkor pedig a humanitás elvére hivatkozva indítványozza, hogy a közigazgatás a néppel saját nyelvén érintkezzék, e téren érvényesüljön a nyelvi egyenjogúság.⁵

A nyelvharccal párhuzamosan az Erdély és Magyarország uniója kérdésében megindult nem kevésbé szenvedélyes vita is hozzájárult ahhoz, hogy a három nemzet viszonya végzetesen megromlott.

*

1848. május 30-án az erdélyi országgyűlés kimondta Erdély unióját Magyarországgal. Igaz ugyan, hogy az egyesülési határozatot az országgyűlés egyhangúan szavazta meg, de a történetkutatás azóta az egyhangúság sok szépséghibájára derített fényt. Voltak az országgyűlés tagjai között is, akik szavazatukat nem lelkiismereti meggyőződésük alapján adták le, de még nagyobb volt az unió ellenzőinek tábora az országgyűlésen kívül. A románok már két héttel korábban a balázsfalvi népgyűlésen tiltakoztak az ellen, hogy az országgyűlés az unió kérdésével foglalkozzék, mielőtt a románság nem jut megfelelő országgyűlési képviselőhöz. A szászok évszázados privilégiumaikat látták veszélyeztetve, s ezért általában szintén nem lelkesedtek az unióért. De még a magyarokról és a székelyekről sem állítható, mintha kivétel nélkül hívei lettek volna a Magyarországgal való egyesülésnek.

Az unió gyakorlati végrehajtására egyelőre nem kerülhetett sor. A magyar szabadságharc Erdélyben véres polgárháborúba torkollott. Valóra vált Széchenyi István látomása: vér és vér mindenütt, népfaj a népfajt mészárolja engesztelhetetlenül és örülten.

A szabadságharc leverése után Erdély katonai megszállás alá kerül, az önkényuralom még a császárhű románok és szászok számára is egyre ellenszenvesebbé válik. A patakokban kiomlott vér, lángokban elhamvadt mérhetetlen érték fájdalmas mementóként mintha végre rádőbbsentette volna Erdély népeit Avram Iancu szavainak igazára: „Köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek!” Elérkezettnek látszott az idő, hogy a románok, magyarok, szászok végre tárgyalóasztalnál rendezzék vitás kérdéseiket. Jó alkalmat kínált erre az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlés, Erdély egyetlen olyan országgyűlése, melyet az állampolgári jogegyenlőség elve alapján választottak meg. A választások eredményeként 46 román, 43 magyar, 32 szász képviselő jutott mandátumhoz.

A magyar követek álláspontja szerint Erdély önállósága az 1848-ban megszavazott unió-törvény értelmében megszűnt, ezért az országgyűlést alkotmányellenesnek nyilvánítva, annak ülésein nem voltak hajlandók megjeleni.⁶ A magyarság ennek ellenére se maradt képviselő nélkül. A négy alkalommal megismételt választások után a császár által kinevezett regalistaikkal együtt végül is 11 magyar tagja volt az országgyűlésnek, akik közül Fogarassy Mihály római katolikus püspök és Beldi György gróf játszottak jelentősebb szerepet. A császár az országgyűlés elnökévé a magyar Groisz Gusztávot nevezte ki, aki tiszteit magyarok, románok és szászok osztatlan meglegedésére töltötte be.

Az országgyűlés egyhangú helyesléssel vette tudomásul a császári leiratban megállapított házszabályokat. Eszerint minden képviselő az ország három nyelve: a magyar, román és német nyelv közül felszólalásaiban bármelyiket használhatja. A törvényjavaslatokat, jegyzőkönyveket és határozatokat három nyelven szerkesztik. A beszédeket a naplóban azon a nyelven örökítik meg, amelyen elhangzottak.

A kisebb-nagyobb megszakításokkal csaknem egy évig tartó országgyűlés vitája mindvégig tárgyilagos volt, mentes minden nemzeti vagy személyi sértegetéstől. Az üléstermet a komoly felelősségérzet légköre hatotta át abban a reményben, hogy Erdély népei számára most egy új, korszerű, tartós rendezés lehetőségei nyíltak meg.

A románok és a szászok legkiválóbb képviselőiket vonultatták fel a számbelileg kisebbségben lévő magyar követekkel szemben. Ez külön kiemeli a román és szász követek ésszerű megegyezésre törekvő felszólalásainak jelentőségét, amelyek közül idézünk néhányat.

Gheorghe Barițiu szerint Svájc három nyelven, Belgium két nyelven működő közigazgatását szem előtt tartva, Erdélynek is meg kell találnia a módot arra, hogy az államgépezet három nyelven zavartalanul működjék. Erre a legjobb módszer, hogy az erdélyiek kölcsönösen tanulják meg egymás nyelvét és irodalmát. Olyan honosítási törvényt javasolt, mely le-

hetetlenné tenné, hogy mesterséges számbeli növeléssel: bevándorlás vagy betelepítés útján valamelyik erdélyi nemzet számára a többire nézve végzetessé válhasson.

Alexandru St. Suluțiu érsek hangsúlyozta, hogy a népoktatásnak kizárólag az anyanyelven kell történnie. Nem tud elképzelni nagyobb erkölcsi és szellemi csapást egy közösségre, mint az idegen nyelvű népoktatást. Ugyanakkor javasolta, hogy a középiskolákban, bármi legyen a tanítás nyelve, a három országos nyelv kötelező tantárgy legyen, az egyetemen pedig az előadási nyelv párhuzamosan magyar, német és román legyen, magyar, német és román tanárokkal.

Szász részről Friedrich Roth örömmel állapította meg, hogy ez az első eset, amikor az erdélyi országgyűlésen mindenki anyanyelvén beszélhet.

Elismerésre méltó a magyar felszólalások tárgyilagos, emelkedett hangja is. Fogarassy Mihály rámutatott, hogy az „ethnográfiai létezéseket” nem lehet letagadni és mindig veszélyes volt a nyelvet elnyomni, vagy oly törvényekkel szabályozni, hogy a nemzetek természeti joga megsértessék. Béldi György az igazság és méltányosság szellemétől áthatva készséggel hozzájárult, hogy a románoknak ne csak egyéni, hanem nemzeti egyenjogúságuk is kimondassék.

Alapos vita után az országgyűlés két törvényt fogadott el:

„*A román nemzet és annak vallásai egyenjogúsításának keresztülviteléről*” szóló törvény a román nemzet és vallásai egyenjogúságának elismerésével párhuzamosan kimondja az ország összes lakóinak polgári és politikai jogegyenlőségét nemzetiség és hitvallás különbség nélkül, egyúttal biztosítva mindenki részére a szabad vallásgyakorlatot. Rendelkezik arról is, hogy Erdély Nagyfejedelemség címerébe a román nemzet részére külön jelvény vétsék fel.

„*A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben*” címen elfogadott törvény a magyar, német és román nyelvet, mint országos nyelveket, a közhivatali közlekedésben teljesen egyenjogúnak nyilvánítja. Az önkormányzat elve jut kifejezésre abban a rendelkezésben, amely szerint a községek, városok és törvényhatóságok maguk határozhatják meg ügykezelési nyelvüket.

Erdély története során a szebeni országgyűlés volt az egyetlen fórum, ahol románok, magyarok és szászok mint egyenrangú partnerek tanácskozhattak és határozhattak. Ezért az országgyűlés határozatait méltán értékelhetjük Erdély újkori történetének legértékesebb dokumentumaiként. Azzal, hogy a három népcsoport képviselői közös egyetértéssel kimondták a teljes nemzeti egyenjogúságot – kizárva bármelyik nemzet szupremáciáját – románok, magyarok és németek együttélésének örök érvényű normáját fogalmazták meg.⁷

Az 1867. évi kiegyezés értelmében a császár, úgyszintén mint Magyarország királya és Erdély nagyfejedelme, érvényesnek ismerte el az 1848-as unió-törvényt, s ennek következtében a szebeni országgyűlésen hozott törvények hatályukat veszítették. Ettől kezdve a magyarországi politika törekvése az volt, hogy Erdély és Magyarország között nemcsak a politikai és gazdasági válaszfalakat döntse le, de felszámolja Erdély egykori önállóságának, külön fejlődésének évszázados intézményeit, eltüntesse regionális sajátosságait, sőt Erdély nevét is kitörölje a politikai szótárból.⁸

Tagadhatatlan, hogy a kiegyezést követően, a dualizmus korának az első világháború kitöréséig terjedő fél évszázadnyi békés periódusában, az Osztrák–Magyar Monarchia tag gazdasági kerete a Magyarországgal egyesített erdélyi részek fejlődésére kedvező feltételeket biztosított. Kialakult a jobbágyfelszabadítás következtében földhöz juttatott szabad paraszti réteg, melynek megerősödését elősegítette a termelés lassú korszerűsítése, valamint az előnyösebb értékesítési lehetőség. Az általános életszínvonal emelkedése előmozdította a kisipar fejlődését és a polgárosodást. Megindult a tőke-akkumuláció, egymás után jönnek létre a gyárak, egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a gyáripari termelés, fejlődik a hitelélet és a kereskedelem. Ezzel párhuzamosan az iskolai hálózat kiépítésének és az elemi oktatás kötelezővé tételének hatására lendületesen emelkedett a népesség általános művelődési színvonala, az egyre élénkülő tudományos és művészeti tevékenység pedig a magasabb kultúra

terjedéséről tanúskodik. A közúti és vasúti hálózat nagyarányú kiépítése, az élénk köz- és magánépítkezések, a technikai újítások, a villamosítás bevezetése hatalmas lendületet adnak a városok fejlődésének, urbanus jellegük kialakulásának. Nem volt példa sem azelőtt, sem azóta hasonló rohamos gazdasági és kulturális fellendülésre, s ezért talán túlzás nélkül állítható, hogy ez a korszak az újkori Erdély valóságos virágkora volt.

Ám az unió hátrányos hatásai is egyre szembetűnőbben megmutatkoztak, éspedig leg súlyosabban a nemzetiségi viszonyok szabályozásával kapcsolatban. Az erdélyieket a történelem megtanította, hogy a központi magyar államhatalom védelmére nem mindig számíthatnak, s ezért Erdély védelmét csak a maguk erejére, népei összefogására támaszkodva szervezhetik meg hathatósan. A történelmi élmények mellett bizonyára a polgárháború még elevenen ható tanulságai is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzeti kérdésben az erdélyiek szemlélete – a népcsoportok jó kapcsolatait mindenekelőtt Erdély biztonsági tényezőjeként értékelve – jellegzetesen provinciális volt, s így alapvetően különbözött a birodalmi érdekek prioritását valló magyarországi szemlélettől. Emiatt a magyarországi politikai közvéleményben nem is találhatott megértésre az a sajátosan erdélyi felfogás, miszerint Erdély népei számára elfogadhatatlan és csak a nemzeti ellentétek kiéleződését eredményezheti minden olyan történelmi szemlélet vagy politikai terv, amely ellentétben áll Erdély bármely népének nemzeti becsületével, a nemzeti ideálról a történelem során kialakult nemes elgondolásával, avagy a nemzeti élet teljességének kiélésére irányuló jogos igényeivel.

Magyarok, románok, szászok, akik Erdély földjén évszázadok óta élnek együtt – hol mint barátok, hol mint ellenségek, de így is, úgy is történelmi sorsközösségben – egyaránt rá kell ébredjenek arra, hogy a nacionalista szenvedélyek egymásba csapó lángját csak a jogos nemzeti igények kielégítése fékezheti meg. Ebben az irányban a szebeni országgyűlés tette a legjelentősebb lépést, amikor felismerve, hogy Erdélyben a békés együttélés egyetlen lehetséges alternatívája a teljes nemzeti egyenjogúság, lefektette a nemzeti kérdés szabályozásának minden népcsoport jogos igényeit kielégítő alapelvét.

Több mint száz éve már annak, hogy Erdélyben kimondták a „három országos nyelv” egyenjogúságát, s ebben – minthogy a nyelv az etnikai egységtudat hordozója – kifejezésre jut a három nyelvi nemzet egyenjogúságának elve is. A szebeni országgyűlésen mindenki egyetértett ezzel az elvvel, de voltak, akik képzeletében már a továbblépés lehetősége is felvetődött. Sokan sürgették az erdélyi nemzetek testvéri összefogását, hogy Erdélyt minden népe közös hazájának érezhesse, s a közös haza iránti hűség leglelkesebb szószólói románok és szászok voltak. De egyéb megnyilatkozásokból is arra lehet következtetni, mintha akkor kialakulóban lett volna egy olyan folyamat, mely idővel – ha külső beavatkozás nem zavarja meg – a három autonóm erdélyi népcsoport föderációjává fejlődhetett volna, valamiképpen a svájci példát szem előtt tartva.

A szebeni elképzelések kibontakozását azonban az 1867. évi kiegyezés végleg megghiúsította. Az erdélyi önkormányzat eltörlése megfosztotta Erdély népeit attól a lehetőségtől, hogy közös hazájuk sorsáról valaha is közös egyetértéssel határozhassanak.

*

1878-ban, amikor az európai hatalmak – a berlini kongresszus irányelvei értelmében – elismerték a két dunai fejedelemség egyesüléséből létrejött Románia függetlenségét, aligha vették számításba, hogy ez a kis balkáni állam idővel még területi igényeket is támaszthat csaknem mindenik szomszédjával szemben. Erdély és Magyarország románok lakta területeinek egyesítése Romániával – mint legszentebb nemzeti cél – már az új államalakulat keletkezése óta belpolitikai és titkos diplomáciai tevékenységének középpontjában állott. Ám a felelős román politikusok jól tudták, hogy e cél megvalósításának előfeltétele az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmának megtörése, amire Románia a maga erejéből nem képes.

Döntő fordulatot hozott azonban az 1914-ben kitört világháború, amikor Románia – óvatos várakozás után – csatlakozott a monarchiával hadban álló államok szövetségéhez, s

ezzel megtette az első jelentős diplomáciai lépést Erdély megszerzése érdekében. Az ún. antant-hatalmak ugyanis a Romániával 1916-ban kötött titkos szerződésben ígéretet tettek a monarchiával szemben támasztott román területi igények messzemenő támogatására.⁹

A román haderő a titkos szerződésben vállaltak alapján, 1916. augusztus 27-én támadásba lendülve, elfoglalta Erdély egy részét, de kezdeti sikerek után hamarosan megsemmisítő vereséget szenvedett. Alig két év elteltével azonban, amikor az újjászervezett román hadsereg egységei ismét átlépték a Kárpátokat, a hosszan tartó háborúba belefáradt Magyarország már nem rendelkezett olyan fegyveres erővel, amely képes lett volna Erdélyt megvédeni.

Miután 1918 október–novemberében az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott, a Magyar Köztársaság kormánya megegyezésre törekedett a nemzetiségekkel és rokonszenvezett azzal, hogy Erdély a három nemzet demokratikus szövetsége alapján független állam legyen.¹⁰ A budapesti kormány megbízásából Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter 1918. november 13-án Aradon tárgyalásra ült össze az erdélyi és magyarországi románság vezetőiből alakult román nemzeti komitéval, mely magának követelte a teljes szuverenitás átengedését Erdély és a Bánát egész területén, valamint Kelet-Magyarország egy széles sávján. Jászi olyan megegyezés létrehozására törekedett, mely addig is, amíg a békeszerződés véglegesen dönt, a terület minden nemzete, magyarok, románok és németek részére egyaránt biztosítja az önkormányzatot, továbbá elismeri a román impériumot mindenütt, ahol román többség van, de azzal a kikötéssel, hogy nem vehetik igénybe a román királyság katonai erejét. A magyar kormány 11 pontban részletezett javaslatát másnap, miután megérkezett Bécsből Iuliu Maniu, a román komité visszautasította.¹¹ A tárgyalások sikertelenségéről Jászi Oszkár ezeket írja: „Maniu Gyula, a magyarországi románság legokosabb és legkulturásabb embere, nagyon jól tudta, hogy az a megoldás, amelyet én kínáltam: Erdély függetlensége és autonómiája a »három nemzet« egyenrangú és demokratikus szövetsége alapján, mely teljes gazdasági és kulturális szabadságban élhetne úgy Magyarország, mint Románia felé, legfőlőbb a pillanatnyi adottságok s nem a történelmi fejlődés szempontjából volt naiv vagy doktrinér álláspont...”¹²

A budapesti kormány, miután az erdélyi nemzetek föderációjának megvalósítására tett kísérlete kudarcot vallott, sorsára hagyta Erdélyt. A román nemzeti komité – Maniu aradi nyilatkozata szerint – a Magyarországtól való teljes elszakadás mellett döntött, s ennek megvalósítása érdekében, nyomban az aradi tárgyalások megszakítása után, segítségül hívta a román királyi hadsereget, melynek egységei egyébként már ezt megelőzően átkeltek a védtelenül hagyott Keleti-Kárpátokon és megkezdték előnyomulásukat Erdély belsejébe.¹³

Még folytak a tárgyalások Aradon, amikor november 14-én Nicolae Bălan nagyszebeni görög-ortodox teológiai tanár Iași-ba utazott, ahol akkor a román kormány székelt. Onnan a kormány tagjaival, más vezető politikusokkal és a francia követtel történt megbeszéléseire hivatkozással november 20-án Vasile Goldișhoz, az erdélyi románság egyik prominens vezetőjéhez levelet intézett, melyben a következő utasításokat adta: A magyar kormánnyal minden tárgyalást meg kell szakítani. A legrövidebb időn belül össze kell hívni, lehetőleg Gyulafehérvárra, egy nagygyűlést, amelyen minél nagyobb tömeg vegyen részt, és amelyen ki kell mondani Erdély feltétel nélküli csatlakozását Romániához. Ez okvetlen szükséges, minden késelelem rendkívül káros érdekeink szempontjából. A francia követ véleménye szerint minden népszavazás felesleges lesz, ha a csatlakozási nyilatkozatot már most meghozzák, még mielőtt a román hadsereg nem nyomul be mélyebben Erdélybe. A nyilatkozat meg fogja könnyíteni a román kormány diplomáciai akcióját a béketárgyalásokon, mert ezáltal nem lesz szükség népszavazásra. Kíváncsú felvenni a kapcsolatot a szászokkal és a bánáti svábokkal, akiknek széles körű jogokat kell ígérni. Ha lehetséges, tárgyalni kell a székelyekkel is, akik egyébként leghamarabb kerülnek megszállás alá.¹⁴

A fenti levélben foglaltaknak nagyobb nyomatókat adott a román nagyvezérkar kiáltványa, mely tudtul adja, miszerint öfelsége, Ferdinánd király parancsára a román hadsereg átlépte a Kárpátokat, hogy itt élő testvéreiket felszabadítsa évszázados rabságukból. A kiált-

ványt a román nemzeti komité hivatalos lapja, a Românuł november 21-i száma közli, s ugyanezen számban megjelenik a felhívás is: Erdély és Magyarország román népe minél nagyobb számban jelenjen meg az 1918. december 1-én (keleti naptár szerint november 18-án) Gyulafehérváron tartandó nemzetgyűlésen, hogy jövőendő sorsáról határozzon.¹⁵

A hozandó határozatot a magyarországi románok politikai vezérkara már a gyulafehérvári tömeggyűlést előkészítő tárgyalásokon megfogalmazta. Miután az adott körülmények minden egyéb alternatívát kizártak, az előértekezleteken elfogadott javaslat csak a román királysággal való egyesülés kimondása lehetett. Bár ebben az alapvető kérdésben a politikusok véleménye egységes volt, szenvedélyes vita támadt a határozati javaslat ama pontja körül, melyet Vasile Goldiș így fogalmazott meg: „Abból a célból, hogy elkerülhető legyen bármely társadalmi megrázkódtatás – azoknak a különbségeknek a teljes kiegyenlítéséig, melyek egyrészt Erdély, Bánát és Magyarország románok lakta területei, másrészt a jelenlegi román királyság között a történelmi fejlődés által keletkeztek –, a nemzetgyűlés fenntartja ezen területek autonómiáját. Az autonómia határait és tartalmát az az alkotmányozó gyűlés határozza meg, mely ezen területek egész lakosságának képviselőiből – nemzetiségi és valláskülönbség nélkül, arányszámuknak megfelelően – tevődik össze, és amely ebből a célból megfelelő időben összehívandó.”¹⁶

Ez a javaslat, amikor az autonóm terület lakosságának kizárólagos hatáskörébe utalja át azt a jogot, hogy az önkormányzat kereteit és tartalmát az itt hosszú évszázadok óta együtt élő valamennyi népcsoport részvételével tartandó „alkotmányozó gyűlésen” közös akarattal határozza meg, közvetve azt az igényt is magában foglalja, hogy az új államkeretben biztosítsák Erdély tartományi státusa. Erdély demokratikus autonómiájának koncepciójával, melyben az erdélyi románság vezetőinek politikai megfontoltsága és hagyományos provinciális szemlélete jut kifejezésre, az előértekezők résztvevőinek többsége egyetértett, sőt a szociáldemokraták azzal toldották meg, hogy az autonómiát az egyesülési határozat feltételének tekintik. A javaslat eredeti szövegét végül mégis elejtették, megelégedve egy olyan kompromisszumos megfogalmazással, mely alig volt több üres formulánál. Az értelemre ható érvek erőtlenség voltak az érzelmekre ható, izzó nacionalista lelkesedéssel szemben, melyet egyetlen szent vágy fűtött: a „Dnyesztortól a Tiszáig” az összes románok egyesítése. Ez az érzelmi komplexus sem akadályozhatta meg azonban, hogy az előértekezők – némileg az autonómia kérdésében tett engedmény ellensúlyozásaként is – a határozati javaslatba foglalja azokat az alapvető demokratikus elveket, melyek tiszteletben tartását a megnagyobbodott román államtól elvárja.¹⁷

Miután az előkészítő tárgyalásokon felmerült nézeteltéréseket sikerült áthidalni, megfogalmazták a nemzetgyűlés elé terjesztendő határozati javaslat végleges szövegét. Ezt a határozati javaslatot a románok Gyulafehérvárra egybehívott nemzetgyűlése közfelkiáltással elfogadta, ünnepélyesen szentesítve annak minden egyes pontját. Így jött létre az a történelmi dokumentum, melyet azóta „gyulafehérvári határozatok” néven ismerünk. Íme a kilenc szakaszból álló dokumentum lényegi része, a három bevezető szakasz, magyar fordításban:

„I. Erdély, Bánság és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918. november 18-án (december 1-én) nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával. A nemzetgyűlés külön hangsúlyozza a román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánságra.

II. A nemzetgyűlés fenntartja e területek ideiglenes autonómiáját, az általános szavazati jog alapján megválasztandó alkotmányozó gyűlés összeüléiséig.

III. Ezzel kapcsolatosan az új román állam szervezésére irányadónak tekintendő fő alapelveket a nemzetgyűlés a következőkben proklamálja:

1. A teljes nemzeti szabadság az összes együttlakó népek számára. Minden népnek joga van a művelődésre, közigazgatásra és bíraskodásra a saját anyanyelvén, a saját kebeléből választott egyének által. Minden nép számarányának megfelelően kap képviseleti jogot az ország kormányzásában és a törvényhozó testületekben való részvételre.

2. Egyenlő jog és teljes autonóm felekezeti szabadság az állam összes vallásfelekezetei számára.

3. Tiszta demokratikus rendszer feltétlen megvalósítása a közélet minden terén. ...

4. Korlátlan sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadság; minden emberi gondolat szabad terjesztési lehetősége.

5. Radikális földbirtokreform. ...

6. Az ipari munkásságnak biztosítandók azok a jogok és előnyök, amelyek a legelőrehaladottabb nyugati ipari államokban törvénybe vannak iktatva.”¹⁸

Az 1918. december 1-én megszavazott gyulafehérvári rezolúciót küldöttség vitte Bukarestbe Ferdinánd román királyhoz, aki ugyanezen hónap 11-én aláírta azt a rendelet törvényt, mely a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatában foglalt területeket a román királysággal örökre egyesülteknek nyilvánítja. Ez a 3631/1918. sz. királyi dekrétum a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatának csupán a területek egyesítésére vonatkozó részét emelte törvényerőre. De a román királyság később se iktatta törvénybe a gyulafehérvári határozat egész szövegét, s az erdélyi románoknak az új állam demokratizálására irányuló követeléseit a politikai gyakorlatban sem ismerte el irányadónak.¹⁹

Pedig ha a gyulafehérvári rezolúciót mint az erdélyi románság szuverén akaratának ki nyilvánítását értékeljük, ezt az akaratot hamisítatlanul csak a határozat teljes, csonkítatlan szövege tükrözi. A határozat III. szakaszában foglaltak szerves kapcsolata az I. szakasszal annak ellenére is vitathatatlan, habár nem az egyesülés feltételeként vannak megfogalmazva. Ezekben a követelésekben jut kifejezésre ugyanis a gyulafehérvári határozat megfogalmazóinak az a felfogása, miszerint az erdélyi románság az egyesülést csak egy olyan Romániával óhajtja, amelyben egyfelől nemzeti törekvéseinek beteljesedését, másfelől az országrész minden népcsoportjával való harmonikus együttműködés feltételeit is biztosítva látja. Ezért követelte, hogy az új román állam tartsa tiszteletben a demokratikus elveket, a sajtó és véleménynyilvánítás szabadságát, hajtson végre radikális földreformot és a munkásosztály részére biztosítsa mindazon jogokat és előnyöket, melyeket a haladó ipari államokban élvez. Mindenekelőtt azonban teljes egyenlőséget és autonómiát követelt az ország minden vallásfelekezete és minden népe számára, elismerve valamennyi népcsoport jogát, hogy a saját kebeléből választott autonóm szervek által, saját anyanyelvén láthassa el a közművelődés, a közgazdaság és igazságszolgáltatás feladatait.

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés az erdélyi, bánsági és magyarországi románok ügyeinek vezetésére egy nagy román nemzeti tanácsot választott, mely összes jogait nyomban átruházta egy 15 tagú Kormányzó Tanácsra (Consiliul Dirigent), s ezt a román nemzet egyedüli jogos képviselői szervének nyilvánította.²⁰

Miután az egyesülési határozat becikkelyezésével egyidejűleg, december 11-én kibocsátott 3632. sz. királyi dekrétum a Kormányzó Tanácsot bízta meg az egyesített területeken a közhivatalok vezetésével, ettől kezdve csaknem másfél éven át ez a testület amolyan tartományi kormány szerepét töltötte be.²¹ Már megbízatása első napján kiáltványban szólította fel Erdély lakosságát, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot a budapesti magyar kormánnyal és kizárólag a Nagyszebenben székelő Kormányzó Tanács rendelkezéseinek engedelmeskedjenek.²² Követve a királyi román hadsereg előnyomulását, mindenütt hatalma alá rendeli a közhivatalokat, a helyi adminisztráció szerveit, a bíróságokat és azonnali hatállyal elbocsátja azokat a hivatalnokokat, akik nem hajlandók a román királyságra hűségesküt tenni.²³

A magyar és német lakosság kezdettől fogva nem igen bízott a nemzeti egyenjogúság megvalósítására tett gyulafehérvári ígéretek szavahihetőségében. De kezdeti mérsékelt bizalmát is alaposan megrendítette a Kormányzó Tanács I. számú dekrétuma, mely egész Erdély területén a román nyelvet nyilvánította egyedüli hivatalos nyelvvé, nem említve meg a tiszta magyar vagy német települések nyelvi jogait sem.²⁴

Az erdélyi magyarság csak megkésve kezdte hallatni szavát, amikor már látta, hogy a budapesti kormány tehetetlen a román uralom berendezkedésével szemben. Szervezkedését,

megmozdulásait azonban tájékozatlanság, fejvesztettség, kétségbeesett kapkodás jellemezte. Előbb Magyar Nemzeti Tanács, aztán külön Székely Nemzeti Tanács alakul Kolozsváron, majd december közepén a két szervezet egyesül és megválasztja az erdélyi magyar kormányzó bizottságot azzal a feladattal, hogy az erdélyi magyarság érdekeit a magyar köztársasági kormánytól függetlenül, önállóan képviselje. A román királyi csapatok már Erdély jelentős részét elfoglalták és Kolozsvár kapui előtt állottak, amikor az egyesült Magyar–Székely Nemzeti Tanács kiáltványt intéz a világ népeihez, melyben a magyarság számára önrendelkezési jogot követel és tiltakozik az ellen, hogy az erdélyi magyarságot érintő bármely kérdésben idegen tényezők – akár erdélyi, akár román királyságbeli egyének vagy szervezetek – határozzanak az ő megkérdésük és hozzájárulásuk nélkül. December 22-én Kolozsvárt önrendelkező nemzetgyűlést tartanak, s az itt megjelent hatalmas tömeg kimondja, hogy „Magyarországgal egyazon népköztársasági államközösségben kívánnak élni”, ugyanakkor minden itt lakó nemzet számára teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot követelnek.²⁵ Két nap múlva, a karácsony előtti napon a román csapatok bevonulnak Kolozsvárra és a magyarok szervezkedését csírájában elfojtják. Miután így az erdélyi magyarság egységbe tömörítése lehetetlenné vált, csak egyes elszigetelt helyi kezdeményezésekre van lehetőség. Székelyudvarhelyen kikiáltják a Székely Köztársaságot, Bánffyahunyadon Kós Károly negyvenezer emberrel Kalotaszegi Köztársaság szervezéséhez kezd hozzá. Ezek a kísérletek, melyekben a reális lehetőségekkel nem számoló, romantikus szemlélet tükröződik, eleve kudarcra voltak ítélve.²⁶

Egyenlőség, szabadság, önkormányzat minden nép számára! Ezt követelték a magyarok Kolozsváron s ugyanezt ígérték a románok Gyulafehérváron. Az itt is, ott is egyezően meghirdetett elvek alapján tehát megbékélhetett volna a két nép, ha ellentétes irányú nemzeti aspirációk nem állnak útjába. Erdély egyesülését a román királysággal a magyarok ellenezték, megmaradását a köztársasági Magyarország államközösségében a románok tekintették elfogadhatatlannak. A két nemzet álláspontja annyira szilárd volt, hogy kizárta valami hasonló kompromisszumos megoldás lehetőségét, mint fél évszázaddal korábban a nagyszebeni országgyűlésen, ahol románok, magyarok és németek közös egyetértéssel szálltak síkra azért az autonóm Erdélyért, mely három egyenjogú nemzetének testvéri szövetségét lett volna hivatva valóra váltani.

Az autonóm Erdély gondolatát most csak a magyar Gyárfás Elemér vetette fel, aki „az erdélyi magyarsággal kötendő igazságos és méltányos béke, a wilsoni elvek s a történelmi Erdély alkotmányrendszerének alapján” felvázolta „az erdélyi három nemzet uniójának alapelveit”. Memorandumát, melyet Iuliu Maniunak, a Kormányzó Tanács elnökének címzett, elvitte ugyan Nagyszebenbe, de az uralkodó román közhangulat láttán érezve, hogy elkésett, át se adta és csak jóval később hozta nyilvánosságra.²⁷

Gyárfás Elemér tervezete mégis említésre méltó kordokumentum, mert a nacionalista gyűlölködéssel szemben azt az erkölcsi elvet fejezi ki, hogy a nemzeti megbékélés egyetlen lehetséges alternatívája az erdélyi három nemzet valami ésszerű megegyezése. Idealista elképzelései azonban a legcsekélyebb mértékben nem módosíthatták sem a románok, sem a magyarok határozott politikai célkitűzéseit. A románok a fegyveres erő támogatásával gyors ütemben igyekeztek a hatalmat magukhoz ragadni és Erdélyt minél szorosabb szállal a román királysághoz fűzni, hogy ezáltal a békekonferenciát befejezett tény elé állítsák. Ezzel szemben a magyarok vakon hitték, hogy a berendezkedő román impérium csak ideiglenes lehet és Erdély ügyében a végső szót a békeszerződés lesz hivatva kimondani. A nemzeti létért aggódó magyarság azzal áltatta magát, hogy a békekonferencia – figyelemmel a népek önrendelkezési jogának Wilson által meghirdetett elvére – elismeri majd nemcsak a románok, de a magyarok, németek, nemkülönben a többi kisebb népcsoportok önrendelkezési jogát is, és minden nemzet érdekeit méltányosan kielégítő, igazságos döntést hoz.

Az erdélyi szászok szemlélete realitásabb volt a békekonferencia várható döntése tekintetében, miután tudomást szereztek arról a titkos szerződésről, mely szerint a nagyhatalmak Erdélyt Romániának ígérték. Ennek ellenére a szász vezetők közül sokan vélekedtek úgy,

hogy a szász nemzet és a magyarság között nyolc évszázad közös történelme folyamán megerősödött kapcsolat megbontása a szász nemzeti lelkiismeretet súlyosan megrázkódtatná, a magyarok pedig – ha nem is jogosan – a hűség megszegésének tekinthetnék.²⁸ A szászok – hagyományos felfogásukhoz híven – bármi egyéb megoldási lehetőséggel szemben Erdély önállósága mellett emelték volna fel szavukat, de látniuk kellett, hogy az adott helyzetben ez már kivihetetlen. Tisztában voltak azonban azzal is, hogy a szászok akármilyen esetleges ellenkező állásfoglalása sem akadályozhatja meg Erdély Romániához csatolását. Mégis megosztotta a szász közvéleményt, amikor a szász népszervezet kibővített központi választmánya 1919. január 8-án Medgyesen úgy határozott, hogy csatlakozik a román nemzet egyesülési határozatához és „a szász nép a mai naptól kezdve a román birodalom tagjának tekinti magát, fiait és leányait a román állam polgárainak. Kéri Istent, hogy vezesse jóra és adja áldását ehhez a felelősségteljes lépéshez, melyet megtenni kötelességüknek érezték.” A csekély szótöbbséggel megszavazott medgyesi határozat nyomatékosan utal arra, hogy e felelősségteljes lépés megtételének egyetlen lényeges alapfeltételét a tökéletes nemzeti egyenjogúság megvalósítására tett gyulafehérvári ígérek képezték. Azok az ígérek, amelyek soha nem valósultak meg.²⁹

A Bánság német lakossága, a bánáti svábok 1918 októberében még a magyarok oldalán vettek részt a magyar–sváb–román–szerb összetételű Bánsági Néptanács megalakításában, mely október 31-én kikiáltotta a Bánáti Köztársaságot. A november 3-án Temesvárott megalakult Sváb Nemzeti Tanács (Schwäbischer Nationalrat) már messzebbre tekint: a Bánság és Bácska termékeny földjén csaknem összefüggő tömbben megtelepült félmilliónyi svábság egységes megszervezését tűzte ki célul. Miután ismeretessé vált, hogy a szerbek, éppen úgy, mint a románok, maguknak követelik az egész Bánságot, a sváb népgyűlés december 8-án egyhangúlag elfogadott egy kiáltványt, melyben többek között ez áll: a svábok nem ismerik el jogosnak sem a román, sem a szerb igényeket, ugyanakkor leszögezik, hogy a Bánát és Bácska hovatartozását nemcsak etnikai, hanem elsősorban történelmi, geográfiai és gazdasági szempontok figyelembe vételével, e területek minden népcsoportját megillető önrendelkezési jog alapján kell eldönteni. Ekkor még a sváb vezetőknek mind a „mérsékelt”, mind a „radikális” szárnya egységesen a Bánság Magyarországhoz tartozása mellett foglalt állást.

A „mérsékelt” irányzat élén Kaspar Muth állott, aki az 1919. május elején Temesvárra érkezett francia, angol és amerikai laptudósítók által feltett kérdésekre a svábság álláspontját a következőkben összegezte:

1. Ha a svábok szabadon választhatnának Magyarország, Szerbia és Románia között, úgy Magyarországnál akarnak maradni.

2. Ha ez a lehetőség nem állana fenn, ez esetben népünk kifejezett kívánsága az, hogy a Bácskából és a Bánságból önálló, semleges köztársaság létesíttessék, a svájcihoz hasonló, az itt vegyesen lakó négy nemzet teljes egyenjogúságával.

3. Ha ez sem lehetséges, akkor népünk a területi kérdésnek olyan megoldását kívánja, hogy a sváb nemzet egészen együtt maradjon. Ha például úgy döntenének, hogy a Bácska és a Bánság jelentékeny része Jugoszláviához csatoltatik, ez esetben azt kívánjuk, hogy mindannyian Jugoszláviához csatoltassunk.

4. Feltéve, hogy a Bácskát nem veszik tekintetbe és a Bánságnak mint egységes területnek megvolna az önrendelkezési joga, mi a Bánságot, vagy legalábbis azon részét, mely a Lipppa-orsovai vízválasztóig nyúlik, mint egységes területet együtt akarjuk tartani, és ezt a területet en bloc vagy Jugoszláviához, vagy Romániához kellene csatolni.

A külügyminiszterek tanácsa 1919. május 23-án mégis úgy döntött, hogy a Bánság egy részét Romániának, másik részét Jugoszláviának ítéli. A döntést követően a szerb csapatok kénytelenek kivonulni Temesvárról, valamint a Romániának juttatott területsávról, melyet eddig megszállva tartottak. Helyüket a román hadsereg foglalja el, melynek egységei augusztus 3-án bevonulnak Temesvárra. Augusztus 10-én Temesváron nagy román népgyűlést tartanak, amely követeli az egész osztatlan Bánság Romániához csatolását. Ugyanezen a napon a svábok „radikális” csoportja is nyilatkozatot ad ki. A nyilatkozat az „összes bánásgi

svábok nevében” kimondja: „Miután mi a gyulafehérvári határozatokban biztosítékot látunk arra, hogy jövő államunkban népi jellegünket és anyanyelvünket politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi téren szabadon és akadálytalanul fejleszthetjük s ezáltal nemzeti jövőnket biztosíthatjuk, kívánjuk, hogy az egész Bánság egységesen és osztatlanul a román királysághoz csatoltassék”. Ezzel a nyilatkozattal a „mérsékeltek” nem értettek egyet, s ezért nem csodálható, hogy vezetőiket (Kaspar Muthot és három társát) a román hatóságok letartóztatták és a fogarasi várba szállították, s így a svábok irányítására a „radikálisok” szabad kezet kaptak.³⁰

*

Románok, magyarok, szászok, svábok gyűléseztek, határoztak, nyilatkoztak, amikor még nem tudhatták, hol lesznek a határai annak a területnek, melyet a románok gyulafehérvári határozata mint románok által lakott területet Romániához kívánt csatolni. A vitát nemzetközi jogi hatállyal az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés döntötte el, mely a történelmi Magyarország területéből egy 102 ezer km²-nyi területet Romániának ítélte.

Ez a terület két fő részből tevődik össze. Nagyobbik fele (62 ezer km²) a történelmi Erdély a Partiummal, amely teljes egészében Romániához került.³¹ Kisebbik felét (40 ezer km²) az Erdéllyel határos volt magyarországi részek alkotják, Máramarostól a Bánságig húzódó kilenc megyének (Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Bihar, Arad, Csanád, Krassó-Szörény, Temes, Torontál megye) az új határvonal által megosztott kisebb-nagyobb töredékei. Ezek a részek a központi magyar medence vonzáskörébe tartoztak, miután azonban a trianoni határok ebben az irányban nemcsak a politikai, de a gazdasági és kulturális érintkezés ereit is elvágták, kapcsolatuk egyre szorosabbá vált Erdéllyel.

A megnagyobbodott Románia központi tájszemlélete a Kárpátokon húzódó régi határtól a Trianonban megvont nyugati határig terjedő egész új országrészt mint „kárpátontúli” területet tartotta számon, de nem ritkán egyszerűen „Transilvania”-ként emlegették. Erdély fogalmának ez a tágabb értelmezése hamarosan észlelhető az érintett területek lakosságának szemléletében is, függetlenül az etnikai hovatartozástól. Ebben a szemléletben egyrészt a történelmi Erdély és a hozzákapcsolt egykori magyarországi részek sorsszerű együvé tartozásának érzete jut kifejezésre, másrészt szembefordulás azzal a központosító politikával, mely nem vette figyelembe ennek az országrésznek a régi királyságtól eltérő gazdasági-társadalmi szerkezetét, művelődési viszonyait, lakosságának hagyományos életformáját. Nem más ez, mint egy sajátos erdélyi regionalizmus, mely a *jelenkori Erdély* eszmei alapja.

A trianoni döntés messzemenően kielégítette a román területi igényeket, amiben a nagyhatalmak politikai érdekei mellett nem csekély szerepet játszott a burzsoá-földesúri román királyságnak a Magyar Tanácsköztársaság leverésében tanúsított aktivitása. Ennek a területnek 5,2 milliónyi népességéből az 1910. évi népszámlálás szerint 2,8 millió, tehát valamivel több mint a fele (53,8%) volt román, 1,6 millió (31,6%) magyar, fél milliót meghaladó (csaknem 10%) német és kereken 5% egyéb nemzetiségű, különböző szláv népcsoportok, zsidók, cigányok stb.

Ez az országrész csaknem akkora, mint Románia területe volt az első világháború előtt, de nagyobb Magyarország megmaradt területénél, nemkülönben Európa sok kis államánál. Lakosságát tekintve pedig meghaladta Belgium, Hollandia, Dánia, a skandináv államok, Bulgária vagy Görögország korabeli népességét. Tekintettel gazdag természeti erőforrásaira is, mint a közép-kelet-európai térség egy jelentős geográfiai tájegysége tartható számon, s így népességtörténeti vonatkozásban méltán érdemel figyelmet.

*

Ez a vázlatos bevezetés a *jelenkori Erdély* kialakulási folyamatának csupán ama főbb mozzanatait igyekezett felvillantani, melyek ismerete támogatja a tanulmányunk tárgyát

226

képező népesedéstörténet jobb megértését. A tanulmányunkban körülhatárolt földrajzi táj részletes politikai története iránt érdeklődő a vonatkozó történettudományi szakmunkákból kaphat alaposabb tájékoztatást.

JEGYZETEK

¹ Kétségtelen, hogy az Erdély-fogalom új értelmezésével sokan nem értenek egyet. A német, illetve erdélyi szász tudományos irodalom szemléletében Siebenbürgen változatlanul az egykori erdélyi fejedelemség területét jelenti. Ez a szemlélet tükröződik Ernst Wagner alapvető művében, mely a fejedelemségi Erdély helységeinek példátlanul gazdag történeti-statisztikai adattára. A szerző, amikor munkája bevezetésében csak a *Transilvania* elnevezés új értelmére utal, ezzel világos jelét adja annak, hogy a Siebenbürgen fogalmat nem kívánja hasonlóképpen átértelmezni. Wagner megállapítása azonban annyiban kiegészítésre szorul, hogy Transilvania–Erdély nevének fent jelzett tágabb értelmezésére nemcsak a román szerzőknél, de a magyar és a nemzetközi tudományos irodalomban is találunk példát, éspedig már 1945 előtt. Lásd WAGNER, ERNST: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen*. Köln–Wien, 1977. VII.

² Erdély nevének eredetével kapcsolatban lásd KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, 1978. 204.; KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest, 1975. 88.; GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977. 183. A Siebenbürgen elnevezéssel kapcsolatos régebbi elméleteket összefoglalják és új szempontokat vetnek fel HOLZTRÄGER, FRITZ: *Siebenbürgen. Eine sprach- und wortgeschichtliche Untersuchung*. = *Südostdeutsches Archiv*. V. Bd. München, 1962. 20–42.; NÄGLER, THOMAS: *Der Name „Siebenbürgen“*. = *Forschung zur Volks- und Landeskunde* 12/2. Bukarest, 1969. 63–71.

³ Amikor az újabb román történeti munkák a „három román ország”-ot (cele trei țări române) említik, ez alatt következetesen Moldovát, Havaselyét és Erdélyt értik. Ezzel a koncepcióval kapcsolatban idézzük Ernst Wagner megállapítását. „Dass die absolute Mehrheit der Bewohner Siebenbürgens, zum mindesten in der Neuzeit von Rumänen gebildet wird, ist nicht zu bezweifeln. Es aber als »rumänisches« Land zu bezeichnen – und das vom 13. Jh. an (so Ștefan Pascu, *Populație și societate*, S.43) – ist historisch falsch.” WAGNER, E.: i. m. 37.

⁴ MAKKAI LÁSZLÓ: *Erdély története*. Budapest, 1944. 463.

⁵ ROTH, STEPHAN LUDWIG: *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*. Kronstadt, 1842. St. L. Roth szellemi hagyatékát Otto Folberth gyűjtötte össze és méltatta. Lásd: *Gesammelte Schriften und Briefe*. Hrsg. von Otto Folberth. I–VII. Bd. Berlin, 1964–1970. Roth írásai és élete arról tanúskodik, hogy híven szolgálta népét, de még a népe jogaiért folytatott harc hevében sem állott ellenséges érzülettel eltelve a magyarsággal szemben. Erre vonatkozóan lásd PUKÁNSZKY BÉLA: *Erdélyi szászok és magyarok*. Pécs, 1943. 119–125. Rothot császárhű meggyőződése – miként a szászok többségét – szembeállította a magyar forradalommal, s ezzel kapcsolatos politikai ténykedése miatt egy sebtében hozott hadbíróági ítélet alapján 1849. május 11-én főbe lőtték. A per előzményeit és az ítéletnek a közvéleményre gyakorolt hatását részletesen ismerteti FOLBERTH, OTTO: *Der Prozess Stephan Ludwig Roth. Ein Kapitel Nationalitätengeschichte Südosteuropas im 19. Jahrhundert*. Graz–Köln, 1959. Roth mártírhálála, mely a korabeli magyarság tekintélyes részében is megütközést váltott ki, hosszú ideig megmérgezte a szász–magyar viszonyt. A kiengesztelés felé vezető úton jelentős lépést tett Vásárhelyi János erdélyi református püspök, aki az ítéletet sajnálatos félreértésnek jelentve ki, elismerő szavakkal méltatta Roth a jelenkor számára is példamutató bátor kiállását az erdélyi nemzetek egyenjogúságáért. Vásárhelyi előadását „A jóság törvénye” címen közölte a kolozsvári *Ellenzék* c. napilap 1934. dec. 2-i száma, továbbá németül (*Der Sieg des Guten*) a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (Hermannstadt), 1935. jan. 9-i száma. Lásd még FOLBERTH, OTTO: *Die Stunde der „Siebenbürgischen Seele“*. = *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter*, 17. Jg. München, 1968. 18–23.

⁶ A magyar követek távolmaradását az erdélyi magyar közvélemény egy része is helytelenítette, s ennek legélesebben Bethlen Miklós gróf adott hangot a „Sürgöny” c. pesti lap 1863. júl. 29-i számában.

⁷ MESTER MIKLÓS: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagysebeni országgyűlésen*. Budapest, 1936 c. könyve ismerteti az országgyűlés előzményeit, valamint naplóját és határozatait. A témával kapcsolatban ez a kitűnő tanulmány tájékoztat a legérdekesebben. Lásd még MOLDOVAN, VALERIU: *Dieta Ardealului din anul 1863–64*. *Studiu istoric-juridic*. Cluj,

1932; PĂCĂȚIAN, TEODOR: Cartea de Aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub Coroana Ungară. Vol. I–VIII. Sibiu, 1902–1915.

⁸ Erdélyben sokan felismerték, hogy hiba volt a kiegyezés után feladni az erdélyi autonómiát. A központosító, egységesítő magyarországi politikát különösen éles hangon bírálják KÓS KÁROLY: Erdély és a pesti közvélemény. = Kalotaszeg, 1912. 2. sz. 1–5.; GYÁRFÁS ELEMÉR: Erdélyi problémák 1903–1923. Cluj-Kolozsvár, 1923. Lásd továbbá FOLBERTH, OTTO: Die Auswirkungen des „Ausgleichs“ von 1867 auf Siebenbürgen. = Südostdeutsches Archiv, XI. Bd. München, 1968. 48–70.

⁹ Az 1916. augusztus 14-én létrejött titkos szerződés szövegét közli PETRAȘCU, N. N.: Evoluția politică a României în ultimii douăzeci de ani (1918–1938). București, 1939. 96. skk. TILEA, VIOREL: Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 – Mart. 1920. Sibiu 1925 c. könyvének térképmelléklete pontosan feltünteti a Romániának ígért területet, mely jóval nagyobb volt a későbbi békeszerződésben megállapított területnél. Vö. NAGY LAJOS: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kolozsvár, 1944. 20–21.

¹⁰ GULYA KÁROLY: Az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldására irányuló törekvések 1918–1919-ben. Szeged, 1961. 6–7. (Klny. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica, IX. sz.)

¹¹ A román nemzeti komité 1918. november 10-én kelt „ultimátuma” 48 órai határidőt szabott a budapesti kormánynak, hogy a felsorolt 26 magyarországi, illetve erdélyi megye területén a teljes hatalmat adja át egy Nagyszebenben létesítendő román kormánynak. A jegyzék szövegét, valamint az aradi tárgyalások lefolyását részletesen ismerteti CLOPOȚEL, ION: Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România. Cluj, 1926. 79–95. Vö. JÁSZI OSZKÁR: Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Cluj-Kolozsvár, 1921. (Klny. a Napkelet 1921. dec. 1-jei számából.)

¹² JÁSZI OSZKÁR: Magyar kálvária, magyar föltámadás. 2. kiad. Wien, 1921. 64.

¹³ CLOPOȚEL, I.: i. m. 95., 134.

¹⁴ N. Bălan levelést közli SUCIU, CORIOLAN: Două documente istorice din Noemvrie 1918. = Transilvania, LXXIV. 1943. 876–880. A levél fontosabb részeinek eredeti szövege: „1. Dacă nu ați făcut până acum, intrupeți orice tratative cu guvernul maghiar ... 2. În timpul cel mai scurt posibil, într-o adunare ce se va ține oriunde, dar mai bine la Alba-Iulia, și la care să participe o *mulțime cât mai mare* și reprezentanții consilierilor noastre locale de pretutindeni, proclamați alipirea necondiționată la România. Proclamația aceasta e indispensabilă ... orice întârziere este enorm păgubitoare intereselor noastre ... Min. Franței ține plebiscitul de prisos, dacă se va face proclamația acum, până armata României nu a intrat mai adânc în interiorul țării ... 3. După ce se va face proclamația Unirii, ... să se facă și să redacteze cât mai multe aderente ... Dacă veți face proclamație în chipul arătat, veți înlesni nu numai acțiunea diplomatică până la pace și hotărârile congresului de pace, *dară veți arăta că e superflu orice alt plebiscit* ... 6. Proclamația unirii cu România să se facă fără nici o rezervă ... 7. Ar fi de dorit să luați contact cu Sașii și Șvabii din Banat, promițându-le drepturi largi conform indicațiilor din scrisoarea d-lui Brătianu. Dacă s-ar putea, stați de vorbă și cu *Săcuii*, care de altcum vor ajunge cei dintâi sub ocupație...” Vö. NAGY L.: i. m. 18–19.

¹⁵ CLOPOȚEL, I.: i. m. 107–110.

¹⁶ Uo. 112. szerint az autonómia-javaslat eredeti román megfogalmazásban a következőképpen hangzott: „In scopul de a înconjura orice sgduire socială și până la nivelerea desăvârșită a diferențelor produse prin evoluția istorică între teritoriile locuite de Români în Transilvania, Banatul-Timișan și Țara Ungurească și între Regatul-Român de acum, Adunarea Națională rezervă teritoriilor susindicate autonomie proprie, ale cărei limite și conținut se vor satori prin Constituanta care se va compune din reprezentanții tuturor locuitorilor acestor teritorii fără osebite de neam și lege în număr proporțional și care se va convoca în scopul susindicat la timpul potrivit.”

¹⁷ Az elértekezleten lezajlott vitáról részletesen tudósít uo. 111–118.

¹⁸ A gyulafehérvári határozatok – Rezoluția dela Alba-Iulia – teljes és hiteles román szövegét közli uo. 121–123. Az idézett rész román szövege a következő:

„I. Adunarea Națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească adunăți prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 18 Noemvrie (1 Decemvrie) 1918 decretează unirea acelor Români și a tuturor teritoriilor locuite de dâșii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între râurile Murăș, Tisa și Dunăre.

II. Adunarea Națională rezervă teritoriilor susindicate autonomie provizorie până la întrunirea Contituantei aleasă pe baza votului universal.

III. În legătură cu aceasta ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, adunarea

națională proclamă următoarele:

1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

2. Egala îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din stat.

3. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice. ...

4. Desăvârșita libertate de presă, asociare și întrunire; liberă propagandă a tuturor gândurilor omenesti.

5. Reformă agrară radicală. ...

6. Muncitorimei industriale i-se asigură aceleași drepturi și avantagii, cari sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus.”

¹⁹ A 3631/1918. sz. rendelettvörvény bevezető részének román szövege: „Luând act de hotărîrea unanimă a Adunării Naționale din Alba-Iulia, am decretat și decretăm: Art. I. Ținuturile cuprinse în hotărîrea Adunării Naționale din Alba-Iulia dela 18 Noemvrie/1 Decemvrie 1918 sunt și rămân de apururea unite cu Regatul României.” Vö. CLOPOȚEL, I.: i. m. 127–133., továbbá NAGY L.: i. m. 16–17., 44–49.

²⁰ BOILĂ, ROMUL: Consiliul Dirigent. = Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928. Vol. I. București, 1929. 89.

²¹ A 3632. sz. királyi dekrétum vonatkozó két szakasza így hangzik: „Art. I. In mod provizor, și până la definitiva organizare a României întregite, însărcinăm cu conducerea serviciilor publice din ținuturile prevăzute în decretul-lege No. 3631 consiliul dirigent emanat din Adunarea Națională dela Alba-Iulia din 18 Noemvrie/1 Decemvrie 1918. – Art. II. Vor rămâne însă în administrația guvernului regal afacerile străine, armata, căile ferate, poștele, telegrafele, telefoanele, circulația, fiduciară, vămile, împrumuturile publice și siguranța generală a Statului.” A fontosabb államügyeket (külügy, hadügy, közlekedés, távközlés, állambiztonsági ügyek stb.) a királyi kormány magának tartotta fenn. Lásd CLOPOȚEL, I.: i. m. 132–133. A Kormányzó Tanács a fenti rendelettvörvény szerint ráruházott jogkörét túllépve, törvényhozói hatalmat is gyakorolt. Erre vonatkozóan lásd NAGY L.: i. m. 17–18. és 44–49.

²² CLOPOȚEL, I.: i. m. 127–128.

²³ MIKÓ IMRE: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. Budapest, 1941. 16–17.

²⁴ BOILĂ, R.: i. m. 93.; SÜLYÖK ISTVÁN – FRITZ LÁSZLÓ (szerk.): Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. Kolozsvár, 1930. 238.

²⁵ GÜLYA K.: i. m. 9–10.; MIKES IMRE: Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig. II. köt. Brassó, 1931. 50–52. MIKÓ I.: i. m. 12. közli azt is, hogy a kolozsvári nagygyűlésen megjelent magyarországi szociáldemokraták két román nemzetiségű kiküldöttje, név szerint Sava Strengar-Demian és Gheorghe Avramescu tiltakoztak a gyulafehérvári határozat ellen és svájci mintájú független Erdélyi Köztársaság mellett szálltak síkra.

²⁶ GÜLYA K.: i. m. 10. Lásd még MIKÓ I.: i. m. 15.

²⁷ GYÁRFÁS E.: i. m. 143–153. Egy át nem adott memorandum.

²⁸ TEUTSCH, FRIEDRICH: Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart. Photo-mechanischer Nachdruck. Darmstadt, 1965. 291–293.

²⁹ KÖNIG, WALTER: Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/19 bedingungslos dem Anschluss an Rumänien zugestimmt? = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 2. (73.) Jg. H. 1. Köln–Wien, 1979. 101–107. Vö. SÜLYÖK I. – FRITZ L.: i. m. 237.

³⁰ A Bánság lakosságának vázlatosan ismertetett megnyilatkozásaival kapcsolatban lásd ANNABRING, MATHIAS: Volksgeschichte der Donauschwaben in Rumänien. Neuhausen, 1956; JAKABFFY ELEMÉR – PÁLL GYÖRGY: A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938. Budapest, 1939. 11–32., 36–53.; KÖNIG, W.: i. m. 107–110.

³¹ Az 1876. évi XXXIII. törvénycikk, amely a Magyarországgal egyesített Erdély közigazgatását is az egységes megyerendszer alapján szervezte át, az egykori erdélyi fejedelemség területét 15 megyére osztotta fel. Így a magyar statisztikai kiadványokban Királyhágóntól néven összefoglalt 15 megye területe nagyjából azonos a történeti Erdély területével. Ami a Partiumot illet, az 1876. évi törvény Zárand megye nagy részét az erdélyi Hunyad megyéhez csatolta, ugyanakkor pedig Szilágy megye jórészt Közép-Szolnok és Kraszna megye, valamint Kővár vidék egyesítéséből jött létre. Ha tehát Szilágy megyét hozzávesszük a Királyhágón túli megyékhez, akkor ez a terület – csekély eltéréssel – azonos azzal, amit tanulmányunkban „történeti Erdély a Partiummal” megjelöléssel foglalunk össze.